

УНІВЕРСАЛІСТСЬКИЙ ТА ПАРТИКУЛЯРНИЙ КОМУНІКАТИВНІ ПІДХОДИ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету, e-mail nora_biqmir.net

У статті розглядаються універсалістський підхід Ю. Хабермаса та партикулярний підхід М. Фуко до вирішення проблеми соціальної інтеграції крізь призму комунікації.

Вступ

У сучасному світі відбувається глобальна трансформація суспільства, яка супроводжується виникненням та розвитком якісно нового типу комунікативних структур і процесів. Це призводить до переосмислення місця та ролі комунікації в розвитку суспільства. Завдяки створенню стійких міжособистісних та інтерсуб'єктивних зв'язків комунікація є способом інтеграції суспільства, основою соціальної ідентичності. Комунікація формує субкультурне середовище, виступає формою реалізації дискурсів, що виражають соціальну ієрархізацію та категоризацію. Така соціально-конститууюча та соціально-конструююча роль комунікації в суспільстві дає змогу розглядати суспільство як простір врегульованої комунікації.

Аналіз досліджень і публікацій

Вчення Ю. Хабермаса викликає дослідницький інтерес у філософів пострадянського простору: Є. Андрос, С. Барматова, О.М. Боровицька, Н.А. Бусова, П.П. Гайдено, А.В. Гаїда, А.М. Єрмоленко, Р.В. Зимовець, А. Карась, О.Г. Коломієць, Н.О. Колотилова, В.М. Куплін, А.В. Назарчук, В.Б. Окороків, О.Л. Петренко, Л.І. Саввіна, С.О. Сарновська, Л.А. Ситниченко, О.М. Соболев, М.Г. Тур, В.М. Фурс, В.М. Чугуєнко, Ю.О. Шабанова та інші. Аналіз їх робіт показує, що дослідження здійснюються переважно у таких напрямках: етичні, соціальні, раціоналістичні та лінгвістичні, трансцендентально-прагматичні аспекти теоретичної спадщини Ю. Хабермаса, які часто виступають у взаємному переплетенні.

Аналіз праць західних дослідників таких, як Д. Александер, М. Бартельс, Й. Бергер, Х. Богнер, Г. Дукс, Г. Джоас, М. Зиль, Г. Крюгер, Т. МакКарті, Ч. Тейлор, А. Хоннет, Д. Хорстер, Г. Шнедельбах показав, що об'єктом дослідження виступають: поняття раціональності дій суб'єктів і життєвих форм; теорія дій; проблема соціального порядку; аналіз тенденцій та криз сучасності.

Критичний та концептуальний аналіз творчої спадщини М. Фуко достатньо широко представлений у роботах таких вчених, як М. Бланшо, Ж. Дельоз, Д. Ерібон, А. Гіденс, С. Лебон, М. Дюфренн та ін., які продовжували та розвивали теоретичні погляди французького мислителя. Ряд філософів, зокрема Ю. Хабермас, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє критикували позиції М. Фуко, не погоджуючись із запропонованою ним концепцією сучасного «дисциплінарного» суспільства.

Постановка завдання

Метою статті є дослідити підхід Ю. Хабермаса як прибічника універсалістської традиції та М. Фуко як прибічника традиції партикуляризму та контекстуалізму до проблеми суспільної інтеграції.

Основна частина

Суспільство може бути розглянуте як складне, багаторівневе утворення, базовий рівень якого складають соціальні дії та взаємодії, що мають стійкий, нормативно фіксований та відтворюваний характер. На думку Т. Парсонса, соціальні дії здійснюються плеядами, які вчений іменує «системами», виділяючи серед них: особу; соціальну систему та культурну систему [2, с. 421]. На думку дослідника, однією із найважливіших функціональних вимог, за допомогою яких може бути описана будь-яка система, є функція інтеграції. Під інтегративною функцією Т. Парсонс розуміє здатність системи включати в себе новоутворення, що невідворотно виникають у процесі її розвитку, підпорядковувати їх своїй логіці для запобігання порушення рівноваги системи та розірвання зв'язків, які склалися раніше.

Виконання цієї функції в соціальній системі забезпечується складним структурним утворенням – соціальними інститутами, організаціями, які зв'язують дії та взаємодії індивідів між собою, створюючи гарантії їх стійкості. Відтворення зв'язків, важливих для суспільства в цілому, забезпечується культурою і політичною владою, здатними задавати соціальним взаємодіям алгоритми, стримуючі відцентрові тенденції в соціальному житті. Причиною порушення динамічної рівноваги соціальної системи є індивід, своїми діями здатний зруйнувати інституційні зв'язки, що склалися, зробити неефективним нормативний лад. Отже, здатність системи до інтеграції може бути досліджена за допомогою аналізу мотивації соціальних дій індивідів, з яких вона виткана.

Спираючись на ідеї Ф. Тьоніса та Е. Дюркгейма з дослідження типів організації соціального життя, Т. Парсонс запропонував систему критеріїв соціальних дій та їх мотивацій, виділивши «типові змінні соціальної дії» [3, с. 210, 227]. Ці змінні дозволяють проаналізувати мотиви, що мають принципове значення для розуміння функції інтеграції в соціальному житті.

Основою системи мотиваційних показників є аналіз способів орієнтації актора на іншого. Описуючи ці способи як альтернативи поведінки в певній ситуації, Т. Парсонс виділяє наступні пари:

1/ *універсалізм – партикуляризм* (орієнтація індивіда при оцінці поведінки іншого на певне спільне універсальне правило або на певні партикулярні критерії, що є певним виключенням із цих спільних правил);

2/ *досягнення – приписування* (орієнтація індивіда при оцінці поведінки іншого на його досягнення або на те, що він має від народження або завдяки певним зв'язкам та взаємнам);

3/ *орієнтація на себе – орієнтація на колектив* (орієнтація індивіда на особисту вигоду або на інтерес колективу, членом якого він є);

4/ *дифузність – специфічність* (прийняття індивідом на себе широких (дифузних) або специфічних (спеціалізованих) обов'язків);

5/ *афективність – афективна нейтральність* (орієнтація індивіда в своїх діях на емоційні або раціональні критерії та оцінки) [3, с. 227-228].

Отже, на основі змінної мотивації соціальної дії Т. Парсонса можуть бути виділені типи соціально-історичної реальності. Оскільки найважливішими для визначення змісту соціальної дії, на думку дослідника, є перші дві пари з перерахованих вище: «універсалізм – партикуляризм», «досягнення – приписування», то їх варіації дозволяють розкрити найважливіші риси організації соціального життя.

Перший тип соціально-історичної реальності характеризується домінуванням партикуляристської та аскриптивної мотивації соціальних дій. Другий тип соціально-історичної реальності є універсалістським та зорієнтованим на досягнення.

Теорія соціальної дії може бути розглянута як концептуальна схема для аналізу місця та ролі соціальної комунікації в суспільстві, оскільки акт комунікації відповідає характеристиці соціальної дії.

Характеризуючи структуру соціальної дії, Т. Парсонс відзначає моменти, властиві соціальній поведінці:

- поведінка орієнтується на досягнення цілей;
- має місце в ситуаціях;
- нормативно регулюється;
- включає витрату енергії або зусиль [2, с. 460].

Акт соціальної комунікації спрямований на іншого, і має мету, навіть якщо вона не усвідомлюється комунікантом. Комунікація відбувається у певному контексті ситуації. Ті елементи ситуації, які не можуть або не завжди можуть бути проконтрольовані адресатом повідомлення (інформація про предмет комунікації, яку мають взаємодіючі сторони до початку процесу комунікації; спільний контекст комунікативного акту; чинники зовнішнього середовища, що впливають на передачу інформації), можуть бути віднесені до «умов дії», ті ж, які можна контролювати (прийоми, способи та умови, що дозволяють досягти найбільш точної передачі повідомлення), – до «засобів» даної дії.

Витрата енергії може міняти значущість повідомлень, передача яких відбувається відповідно до нормативного регулювання.

Знайти відповідь на питання про те, як із взаємозв'язку інтеракцій акторів виникає соціальний лад, Ю. Хабермас намагається за допомогою розрізнення «комунікативної» та «стратегічної» дії.

Наголошуючи на двох аспектах ставлення людей до світу (до природи та один до одного), Ю. Хабермас виводить з них два аспекти людської діяльності: працю, або цілераціональну дію, і комунікативну дію, або символічно опосередковану інтеракцію, розглядаючи їх рівноцінними видами діяльності.

Інтеракція як комунікативна дія ставить за мету взаєморозуміння між суб'єктами дії за допомогою дискурсу, який можна тлумачити як силу

аргументованого мовлення, що веде до консенсусу. На відміну від інтеракції, праця – цілераціональна дія, спрямована на оволодіння об'єктами та встановлення контролю над ними. Стратегічна дія, за цією типологією, є соціальним виміром цілераціональної дії. Тому стратегічну дію можна визначити як соціальну форму цілераціональної дії, що керується схемою «мета – засіб – результат».

Беручи на озброєння положення системної теорії, що розглядає соціальні дії індивідів як комплексні функціонально-зорієнтовані системи, які координують дії довкола специфічних механізмів або «кодів», Ю. Хабермас розглядає стратегічну дію як елемент, сумісний із засобом управління. Розкриваючи недостатність системних, інституційних відносин, якими керує інструментальний розум, дослідник прагне виявити місце сфери комунікативної дії, в якій діє розум комунікативний. Серцевину комунікативної раціональності виступає «невимушена, об'єднуюча сила мовлення, що аргументує для народження консенсусу» і займає «центральне переживання» [12, с. 10] в житті людської істоти. Ю. Хабермас вважає, що це центральне переживання іманентне суспільному життю людини: «Комунікативний розум безпосередньо залучений у процеси суспільного життя в тій мірі, в якій акти взаємного розуміння беруть на себе роль механізму координації дій» [10, с. 196]. Це «внутрішньо властиве» є універсально внутрішньо властивим, оскільки суспільне життя засноване на процесах встановлення взаєморозуміння.

Оскільки суспільство робить суспільством не відмінність, а консенсус, центральне місце в роботах Ю. Хабермаса займає дослідження процесів інтеграції. Консолідація можлива за допомогою встановлення консенсусу та оцінки претензій на загальнозначущість, на базі яких він будується. Загальнозначущість визначається дослідником як консенсус без застосування сили: «норма не може отримати згоду учасників практичного дискурсу, якщо тільки... всі особи, яких вона стосується, не можуть вільно, без примусу прийняти наслідки та побічні ефекти, які спільне дотримання цієї норми, яка очікується, може мати для задоволення інтересів кожного індивіда» [9, с. 120-121]. Цей принцип дослідник називає «принципом універсалізації» етики дискурсу.

В умовах проведення ідеальної мовної ситуації єдино прийнятною силою є сила кращого аргументу: «Аргументація гарантує те, що всі зацікавлені в принципі беруть участь, вільно та на рівних правах, в співпраці у пошуках істини, де ніщо нікого не примушує, окрім сили кращих аргументів» [9, с. 198].

Ідеальну мовленнєву комунікацію Ю. Хабермас окреслює чотирма умовами:

1. Усі потенційні учасники дискурсу повинні мати однакові шанси в застосуванні комунікативних мовленнєвих актів.

2. Кожен учасник дискурсу повинен мати однакові шанси висувати тлумачення, твердження, поради, пояснення та виправдання й у такий спосіб проблематизувати, обґрунтовувати, відхиляти їхні претензії на значущість.

3. До дискурсу допускаються тільки ті мовці, котрі як актори мають однакові шанси застосовувати репрезентативні мовленнєві акти, тобто виражати свої установки, почуття та бажання. Оскільки лише взаємне узгодження простору індивідуальних висловлювань та комплементарних коливань систем дій поблизу й на відстані надають гарантію того, що актори будуть щирими як учасники дискурсу стосовно самих себе і зроблять свій внутрішній світ прозорим.

4. До дискурсу допускаються тільки ті мовці, які як актори мають однакові шанси застосовувати регулятивні мовленнєві акти, тобто наказувати й чинити опір, дозволяти й забороняти, обіцяти й відхиляти тощо. Оскільки тільки повна взаємність очікувань поведінки, що виключає привілей зв'язувати певними нормами одну із сторін дискурсу, постає гарантом того, що формальна рівність шансів на вступ і продовження аргументованого мовлення може бути використана для того, щоб фактичний примус відстрочити і перевести його у комунікативну царину дискурсу [6, с. 140].

Як комплементарне до концепції комунікативної дії Ю. Хабермас вводить поняття «життєвий світ». Воно визначає підстави комунікації, які спільно визнаються акторами, а також кордони горизонту комунікації, в якому актори спілкуються один з одним. Життєвий світ містить і передає попередній досвід практик та культур інтерпретації.

На відміну від Е. Гуссерля, який ввів поняття «життєвий світ» для позначення сукупності інтуїтивних знань, соціальних норм, цінностей, традицій, які функціонують як підстава для взаєморозуміння, Ю. Хабермас розглядає життєвий світ як область реальних комунікативних практик, подібних до «мовних ігор» Л. Вітгенштейна.

Комунікативна дія – ключовий механізм соціальної інтеграції; інструмент, що пов'язує життєві світи між собою. Тому і здійсненню стратегічної дії завжди передують звернення до життєвого світу як джерела комунікативного розуміння його учасників.

Життєвий світ не можна тлумачити в рамках теорії систем, оскільки культурні процеси можуть бути відтворені тільки через комунікативні, а не цілеорієнтовані дії. Зв'язок між учасниками цих процесів заснований на взаєморозумінні, а не є функціональною взаємозалежністю, яка складається поза індивідами. Учасники комунікативної дії не можуть вийти за рамки горизонту свого життєвого світу. Це місце, в якому зустрічаються мовець та слухач, де вони критикують і підтверджують обопільні домагання на значущість, виявляють розбіжності і можуть порозумітися. Досягнута згода є критерієм успіху або невдачі опанування ситуації. Ситуація є частиною життєвого світу, окреслена темою обговорення. Тема виникає у зв'язку з інтересами або цілями дії учасників; вона визначає сферу складових частин ситуації, додатних до тематизації. Конститутивним для комунікативної дії є те, що її учасники здійснюють свої плани в спільно визначеній ними ситуації дії.

Отже, кожна комунікативна ситуація є зоною актуальної досяжності життєвого світу. Вимірами життєвого світу, в яких відбуваються комунікативні дії, є семантичне поле символічного вмісту, соціальний простір та історичний час. Довкола цієї актуальної зони розташовуються зони дії із своєю часовою та соціальною структурою, які є потенційно відтворюваними.

Ю. Хабермас розводить механізми системної інтеграції та інтеграції життєвого світу: «У нашій термінології функціональна інтеграція позначає матеріальне відтворення життєвого світу, а соціальна інтеграція – відтворення його символічної структури» [11, с. 137]. В одному випадку системи дій інтегруються через нормативно досягнутий консенсус, в іншому – через нормативне управління суб'єктивно некоординованими приватними рішеннями.

Якщо розуміти інтеграцію суспільства виключно як соціальну інтеграцію, то отримаємо стратегію, що виходить із комунікативної дії і конститує суспільство як життєвий світ. Вона формується із перспективи учасника життєвого світу. У такому випадку відтворення суспільства буде представлено як збереження символічних структур життєвого світу.

Розглядаючи інтеграцію суспільства виключно як системну інтеграцію, стратегія представлятиме суспільство як саморегульовану систему. Системи зберігають гомеостаз за допомогою обміну із нестабільним та складним зовнішнім оточенням.

Оскільки важливі для збереження життєвого світу структури, від існування яких залежить ідентичність суспільства, доступні виключно виходячи із внутрішньої перспективи учасників життєвого світу, Ю. Хабермас наполягає на тому, що суспільство потрібно розглядати як сутність, яка в ході еволюції розглядається і як система, і як життєвий світ. Внаслідок розвитку соціальної комплексності, еволюції функціональних систем відбувається витіснення і виродження комунікативної раціональності.

Отже, Ю. Хабермас стверджує, що пошуки консенсусу і свобода від панування внутрішньо властиві людській комунікації. Проте з точки зору інших дослідників, комунікації властиві не свобода від панування та пошуки консенсусу, а нераціональна риторика та просування певних інтересів. «Загальнозначущість» тут може встановлюватися через такі способи комунікації, як красномовство, приховане управління, харизма, а не через раціональні аргументи. Це ставить під сумнів можливість розглядати комунікацію у відриві від влади, як це робить Ю. Хабермас, і вимагає відповіді на питання, яким чином комунікативна раціональність знаходить точку опори в суспільстві перед загрозою некоммунікативних сил. М. Фуко переконаний, що слід займатися історичним дослідженням, а не пошуком формальних структур, які мають універсальне значення. «Немає нічого фундаментального, – говорить М. Фуко, – це і цікаво в аналізі суспільства» [8, с. 247]. Тому філософ починає свій аналіз з припущення, що, оскільки ніхто ще не продемонстрував існування універсалій у науці

про суспільство, ми повинні діяти так, немовби їх не існувало.

Для французького дослідника можливість аналізувати суспільні конструкції дає історія. Історична розвідка, а не глобальні етичні норми, на думку М. Фуко, є висхідним моментом соціальних та політичних змін. «Дискурс не утворює риторичної, формальної спільноти або такої спільноти, що нескінченно повторюється, появу якої в історії можна було б передбачити (і пояснити у разі потреби); він конститується обмеженим числом висловлювань, для яких можна визначити сукупність умов існування. Дискурс, що розуміється таким чином, природно, не є ідеальною або позачасовою формою, яка мала б до всього іншого історію; ... він є наскрізь історичним, – це фрагмент, спільність і переривання в самій історії, що ставить проблему власних меж, розривів трансформації, специфічних форм темпоральності швидше, ніж проблему своєї раптової появи у середовищі співтовариств часу» [4, с. 117].

Основою для порозуміння та дії є позиція, заснована на залежному від контексту світогляді та інтересах членів референтної групи, добре поінформованих про те, що різні групи в такому випадку мають різні світогляди та інтереси, і що не існує ніяких спільних принципів, у тому числі і «сили кращого аргументу». Отже, основою для комунікативної дії виступають не універсали, а соціально та історично обумовлений контекст.

Якщо для Ю. Хабермаса правила коректної процедури дискурсу нормативно задаються у вигляді вимог до ідеальної мовленнєвої ситуації, то для М. Фуко ніякий закон та інститути не можуть забезпечити свободу, нав'язуючи людям абстрактні теоретичні системи. Навпаки, історія демонструє приклади того, що саме ці системи, які обернули свободу на теоретичні формули, і виявилися найрепресивнішими.

Завдання дослідника полягає в тому, щоб критикувати роботу інститутів, що здаються нейтральними і незалежними; критикувати їх так, щоб насильство, що завжди здійснювалося через них неявним чином, стало явним, так що можна буде з ними боротися. Прямо посилаючись на Ю. Хабермаса, М. Фуко додає: «Проблема не в тому, щоб намагатися розчинити [владні стосунки] в утопії ідеально прозорої комунікації, а в тому, щоб дати... правила законів, техніку управління, а також етику... які дозволили б грати в ці ігри влади з мінімальним елементом панування» [7, с. 18]. Зосереджуючись на локальному та ситуативному, М. Фуко робить акцент на динаміці сили. Це виступає сильною стороною партикулярного підходу. Дослідник піднімає набагато серйозніше питання, ніж домагання на значущість у теорії комунікативної дії: «... століття по тому найвища правда більше вже не полягала ні в тому, чим був дискурс, ні в тому, що він робив, – вона полягала тепер в тому, що він говорив: прийшов день, коли істина перемістилася з акту висловлювання – ритуалізованого, дієвого та справедливого – до того, що власне висловлюється: до його сенсу і форми, його об'єкту, його відношення до свого референта» [5, с. 53]. Отже, для М. Фуко

поняття істинності, а, отже, й норми можуть бути співвіднесені виключно з полем дискурсу, і вони не можуть бути визначені суб'єктами.

Якщо розглядати істину як предмет, за праволодіння яким йде безперервна боротьба, то цілком логічним наслідком володіння нею є влада, оскільки дискурс є об'єктивною нормою практики.

Будь-який індивід, навіть якщо розглядати його в контексті процесів аргументації та висловлювання, претендує на певну істинність своєї позиції, і підстави своєї істинності він знаходить не в раціональних мотивах висловлювань, а в об'єктивному полі дискурсивних норм, які є вже визнаними, а, відповідно, істинними в контексті дискурсу. Отже, індивід підпадає під владні повноваження дискурсу в тій мірі, в якій йому необхідні підстави для висловлювання.

Влада дискурсу поширюється безпосередньо на повсякденне життя, класифікує індивідів по категоріях, характеризує їх через власну індивідуальність, прив'язує їх до ідентичності, нав'язує їм закон істини, яку їм слід визнати і яку інші повинні визнати для них.

Отже, для входження в дискурс індивід повинен володіти набором певних характеристик: «... мова йде про те, щоб визначити умови приведення їх в дію, так само як і про те, щоб нав'язати індивідам ці дискурси мовцям, деяке число правил і зробити так, щоб не всякому, хто захоче, був відкритий до них доступ. Цього разу, отже, мова йде про *проріджування* мовців... Точніше було б сказати, що не всі області дискурсу однаково відкриті та прозорі: деякі з них є вкрай закритими... в той час, як інші здаються відкритими майже всім вітрам і такими, що надаються без будь-якого попереднього обмеження у розпорядженні мовця» [5, с. 69].

Володіння характеристиками, необхідними для входження в дискурс, відноситься до внутрішніх умов існування дискурсу, які не можуть бути змінені. Володіння правом або задоволення вимогам дискурсу, проте, не є жорстко регламентованим. Зміна зовнішніх умов для входження в дискурс лежить у полі мотивів індивіда. Більш того, мотиви суб'єкта зумовлюють активізацію того або іншого дискурсу.

З одного боку, природа дискурсивних відносин знаходиться поза дискурсом, а з іншого, – стосунки, які його обмежують не є чимось зовнішнім по відношенню до нього. З цього слідує, що дискурс характеризується подвійністю. Цю подвійність можна визначити через систему первинних – реальних дискурсивних відносин і систему вторинних – рефлексивних відносин. Розглядаючи дискурсивні відносини в такий спосіб можна передбачити, що правила, за якими суб'єкти формують рефлексії, можуть відноситися до правил дискурсу. Дискурс виступає не просто як поле смислових форм, які вже існують в суспільстві, але й як система значень та сенсів, що постійно змінюється.

Висновки

Роботи Ю. Хабермаса та М. Фуко привертають увагу до однієї з найбільш важливих соціальних проблем сьогодення – проблеми регулювання соціальних відносин як ключовому моменту в утвердженні та збереженні соціального ладу.

Проте дослідники вирішують її по-різному. Ю. Хабермас зорієнтований на пошук універсалій, які виступають основою суспільного життя незалежно від історичного контексту. Соціальні норми можуть бути когнітивно обґрунтовані з точки зору їх претензій на значущість в процесі спеціальної комунікативної процедури (дискурсу), єдиним правилом якої виступає рушійна сила найкращого аргументу. Мотивом поведінки учасників дискурсу є пошук істини. Дослідник окреслює універсальні вимоги до ідеальної мовленнєвої комунікації, яка веде до встановлення консенсусу з метою раціонального обґрунтування нормативних претензій на значущість.

Вважаючи безглуздим працювати з поняттям комунікації, з якого виключений аспект влади, М. Фуко вважає, що норми не можуть мати універсального обґрунтування, незалежного від конкретно-історичного контексту. Тільки встановлення конкретної генеалогії відкриває можливість для дії, описуючи генезис певної ситуації і показуючи, що цей конкретний генезис не пов'язаний з абсолютною історичною необхідністю.

Підхід М. Фуко в традиції партикуляризма заслуговує на увагу, оскільки в практиці суспільного життя неминуче порушуються ідеальні норми справедливості, що виключають застосування сили. Виходячи з цього, дискурсивні відносини, представлені в теорії М. Фуко здаються ефективнішими в забезпеченні соціального ладу на відміну від дискурсивних і залежних від консенсусу форм комунікації, представлених в теорії Ю. Хабермаса. Разом з тим, проблема підходу М. Фуко полягає у відведенні керівної ролі дискурсу, по відношенню до якого індивід є інструментом, мотив участі якого у дискурсивних відносинах – певні владні повноваження.

Список літератури

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. / Пер. с фр. А.Б. Гофмана. – М.: Канон, 1996. – 305 с.
2. Парсонс Т. О структуре социального действия. – М.: Академический Проект, 2000. – 880 с.
3. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
4. Фуко М. Археология знания. – К.: Изд-во «Ника-Центр», 1996. – 207с.
5. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
6. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д.В. Скляднева, послесл. Б.В. Маркова – СПб.: Наука, 2000. – 380 с. – («Слова о сущем»).
7. Foucault M. The Ethic of Care for the Self as a Practice of Freedom // J. Bemaier and D. Rasmussen. The Final Foucault. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1988.
8. Foucault M. The History of Sexuality. – Vol. 1. – New York: Vintage, 1980.
9. Habermas J. Moral Consciousness and Communicative Action. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1990.
10. Habermas J. Questions and Counterquestions in R. J. Bernstein // Habermas and Modernity. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1985.
11. Habermas J. Theories des kommunikativen Handelns. B. II. Frankfurt, 1981.
12. Habermas J. The Theory of Communicative Action. – Vol. 1. – Cambridge, Mass: MIT Press, 1983.

М.А. Абысова

УНИВЕРСАЛИСТСКИЙ И ПАРТИКУЛЯРНЫЙ КОММУНИКАТИВНЫЕ ПОДХОДЫ К СОЦИАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ

В статье рассматривается универалистский подход Ю. Хабермаса и партикулярный подход М. Фуко к решению проблемы социальной интеграции сквозь призму коммуникации.

M. Abysova

THE UNIVERSALISTIC AND PARTICULARISTIC COMMUNICATIVE APPROACHES TO THE SOCIAL INTEGRALITY PROBLEM

The article deals with universalistic approach represented by J. Habermas and particularistic approach initiated by M. Foucault to the problem of social integrality through a prism of communication.